یادداشت

موزه‌ها، پیونددهنده و میانجی

علیرضا قلی‌نژاد پیربازاری

تحولات موزه‌شناسی در دهه‌های اخیر، مفهوم موزه را به‌طور بنیادین دگرگون کرده است. موزه دیگر صرفا مکانی برای گردآوری، نگهداری و نمایش اشیای تاریخی نیست، بلکه نهادی اجتماعی، آموزشی و فرهنگی است که در شکل‌دهی به گفت‌وگوی عمومی و تقویت همبستگی اجتماعی ایفای نقش می‌کند. این تحول در تعریف جدید شورای بین‌المللی موزه‌ها (ICOM) در سال ۲۰۲۲ به‌خوبی بازتاب یافته است. بر اساس این تعریف، موزه نهادی دائمی و غیرانتفاعی در خدمت جامعه است که به پژوهش، گردآوری، حفاظت، تفسیر و نمایش میراث فرهنگی ملموس و ناملموس می‌پردازد و از طریق دسترس‌پذیری، مشارکت، تنوع و پایداری، امکان آموزش، تأمل و اشتراک دانش را فراهم می‌کند.

این تعریف نشان می‌دهد نقش موزه‌ها از «حفاظت از اشیا»، به «ایجاد ارتباط با انسان‌ها» گسترش یافته است. امروزه موزه‌ها از نهادهای «شیءمحور»، به مؤسسات «ارتباط‌محور» تبدیل شده‌اند؛ یعنی ارزش موزه نه‌فقط در آنچه نگهداری می‌کند، بلکه در نوع رابطه‌ای است که میان میراث فرهنگی و جامعه برقرار می‌کند. با چنین رویکردی، موزه به فضایی برای گفت‌وگو، پرسشگری و بازاندیشی در گذشته، حال و آینده تبدیل شده است.

شعار روز جهانی موزه ۲۰۲۶، «موزه‌ها، پیونددهنده جهانی گسسته»، دقیقا بر همین نقش تأکید دارد. این شعار در عین ایجاز، یکی از روشن‌ترین بیانیه‌های ایکوم درباره مأموریت اجتماعی موزه‌ها در دوره معاصر است؛ جهانی که با شکاف‌های فرهنگی، نابرابری‌های اجتماعی، مهاجرت‌های گسترده، تعارض روایت‌های تاریخی و بحران‌های هویتی متعدد روبه‌رو است.

جامعه‌شناسان این وضعیت را نتیجه جوامع شبکه‌ای می‌دانند؛ جوامعی که در آن ارتباطات گسترده‌تر شده، اما در عین حال احساس تعلق و انسجام اجتماعی تضعیف شده است. در چنین شرایطی، موزه‌ها به دلیل آنکه از یک سو حافظه تاریخی را حفاظت می‌کنند و از سوی دیگر فضایی عمومی برای مواجهه با آن فراهم می‌کنند، می‌توانند نقشی منحصربه‌فرد در تقویت گفت‌وگو و فهم متقابل در جوامع ایفا کنند.

این نقش را می‌توان با مفهوم میانجیگری فرهنگی توضیح داد. میانجیگری فرهنگی فرایندی است که در آن، نهادهای فرهنگی امکان گفت‌وگو میان دیدگاه‌ها، خاطره‌ها و نظام‌های معنایی متفاوت را فراهم می‌آورند. در موزه‌ها، این میانجیگری از طریق انتخاب آثار، طراحی نمایشگاه‌ها، معماری فضا، برنامه‌های آموزشی و استفاده از فناوری‌های دیجیتال تحقق می‌یابد. به بیان دیگر، موزه صرفا اطلاعات ارائه نمی‌کند، بلکه تجربه‌ای خلق می‌کند که مخاطب را به تأمل وامی‌دارد. پیونددهندگی به توانایی موزه در ایجاد ارتباط میان حوزه‌هایی اشاره دارد که در ظاهر از یکدیگر جدا شده‌اند؛ گذشته و حال، فرهنگ‌ها، نسل‌ها، گروه‌های اجتماعی و سطوح محلی و جهانی.

موزه گذشته را حفظ می‌کند، اما کارکرد اصلی آن در ترجمه گذشته برای پاسخ‌گویی به نیازهای اکنون است. به بیانی دیگر، موزه معنا را بازتولید می‌کند، نه اینکه صرفا آن را نگهداری کند. موزه همچنین حامل حافظه فرهنگی است و امکان انتقال تجربه تاریخی و معنایی را میان نسل‌ها فراهم می‌کند.

فهم شعار سال ۲۰۲۶ در چهار لایه تحلیلی میسر است. نخست، لایه زمینه‌ای که به شرایط جهانی امروز آکنده از تنوع و گسست اشاره دارد. دوم، لایه نهادی که موزه را به‌عنوان مؤسسه‌ای با مسئولیت‌های حرفه‌ای و اخلاقی مورد توجه قرار می‌دهد. سوم، لایه کنشگری که ابزارهای متنوع موزه از قبیل معماری، روایتگری و فناوری را در بر می‌گیرد و چهارم، لایه بازخوردی است که به نتایج و بازخوردهای اجتماعی و فرهنگی موزه می‌پردازد. نمونه‌های موفق بین‌المللی نشان می‌دهد این ایفای نقش، کاملا ممکن و میسر است. موزه آپارتاید در ژوهانسبورگ با استفاده از معماری، اسناد تاریخی و روایت‌های شخصی، بازدیدکننده را با واقعیت نظام تبعیض نژادی مواجه می‌کند. این تجربه به بازاندیشی در مفهوم عدالت و هویت ملی منجر شده است. در اینجا، موزه نه‌تنها گذشته را روایت می‌کند، بلکه به فضایی برای گفت‌وگو درباره آینده مبدل شده است.

نمونه دیگر، موزه تاریخ ملی آفریقایی-آمریکایی در واشینگتن است که با ترکیب اشیای تاریخی، اسناد رسمی و روایت‌های شفاهی، تجربه‌ای چندصدایی از تاریخ آفریقایی‌تباران آمریکا ارائه می‌دهد. این موزه نشان داده است چگونه می‌توان روایت‌های رسمی و تجربه‌های زیسته را در کنار هم قرار داد تا تصویری جامع‌تر از تاریخ شکل گیرد. موزه لوور ابوظبی تلاش کرده است آثار متعلق به تمدن‌های مختلف را در قالب روایتی مشترک از تاریخ بشریت ارائه شود. این رویکرد، بازدیدکننده را به این درک می‌رساند که فرهنگ‌ها، علی‌رغم تفاوت‌ها، در بسیاری از ارزش‌ها و تجربه‌های انسانی با یکدیگر مشترک هستند.

با این همه، موزه‌ها همیشه نقش پیونددهنده ندارند؛ بسیاری از موزه‌های بزرگ جهان، ازجمله بریتیش میوزیوم در لندن و لوور در پاریس، به دلیل نحوه گردآوری آثار در دوران استعمار و روایت‌های گزینشی، با نقدهای جدی مواجه شده‌اند. این نقدها یادآور می‌شوند موزه‌ها تنها زمانی می‌توانند عامل گفت‌وگو باشند که نسبت به عدالت فرهنگی، منشأ آثار و حقوق جوامع مبدأ حساس باشند.

یونسکو در اعلامیه جهانی تنوع فرهنگی (۲۰۰۱)، تنوع فرهنگی را میراث مشترک بشریت معرفی می‌کند و آن را پیش‌شرط صلح پایدار می‌داند. موزه‌ها از مهم‌ترین نهادهایی هستند که می‌توانند صلح پایدار را در عمل محقق کنند؛ به شرط آنکه به صداهای متنوع مجال حضور دهند و روایت‌های گزینشی را کنار بگذارند.

در ایران نیز ظرفیت درخور توجهی برای ایفای این نقش وجود دارد. موزه‌های محلی و جامعه‌محور مانند موزه میراث روستایی گیلان، موزه مردم‌شناسی روستای سهیلی و پارک‌موزه گوران در قشم یا موزه مردم‌شناسی تبریزی در نوشهر و موزه جناح در بستک و بسیاری دیگر از موزه‌های محلی نشان داده‌اند که چگونه می‌توان از موزه به‌عنوان ابزاری برای تقویت هویت محلی، مشارکت جامعه و انتقال دانش بومی بهره گرفت. بااین‌حال، تحقق کامل این ظرفیت نیازمند بازنگری در ساختارهای مدیریتی، توسعه آموزش‌های تخصصی و افزایش مشارکت جوامع محلی در فرایندهای موزه‌ای است. تحقق کامل این ظرفیت در ایران، مستلزم تقویت آموزش‌های تخصصی، به‌روزرسانی روایت‌های موزه‌ای، استفاده هوشمندانه از فناوری و افزایش مشارکت جوامع محلی در تصمیم‌گیری‌هاست. هرچه موزه‌ها بیشتر به نیازها و روایت‌های گروه‌های مختلف اجتماعی توجه کنند، توان بیشتری برای ایفای نقش میانجی فرهنگی خواهند داشت.

در نهایت، شعار «موزه‌ها، پیونددهنده جهانی گسسته» را باید فراتر از یک شعار تبلیغاتی دانست. این شعار دعوتی است به بازاندیشی در مأموریت موزه‌ها و تأکیدی بر این واقعیت که موزه‌ها می‌توانند در کاهش سوءتفاهم‌ها، تقویت گفت‌وگو و افزایش همدلی اجتماعی نقشی اساسی ایفا کنند. اگر موزه‌ها نسبت به زمینه‌های تاریخی حساس باشند، در ساختارهای خود بازنگری کنند و پیامدهای اجتماعی عملکردشان را به‌طور مستمر ارزیابی کنند، می‌توانند از حافظان گذشته به سازندگان آینده‌ای مبتنی بر تفاهم، احترام متقابل و همبستگی فرهنگی تبدیل شوند.

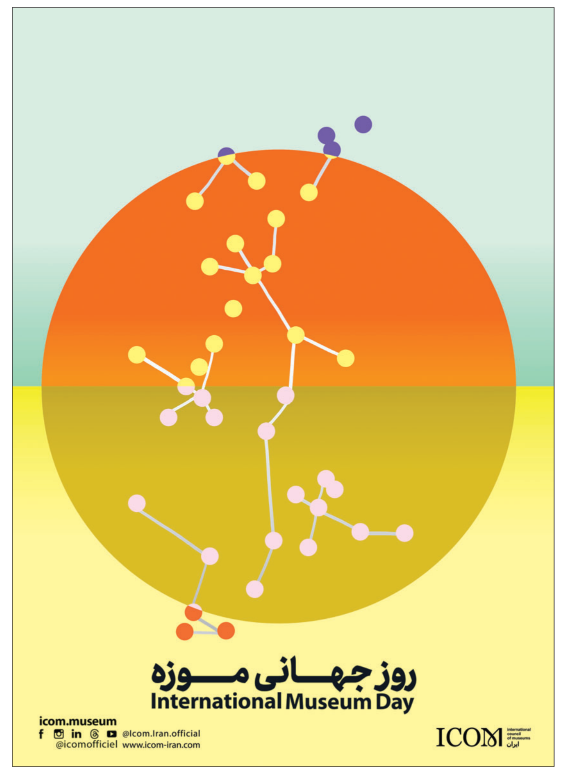

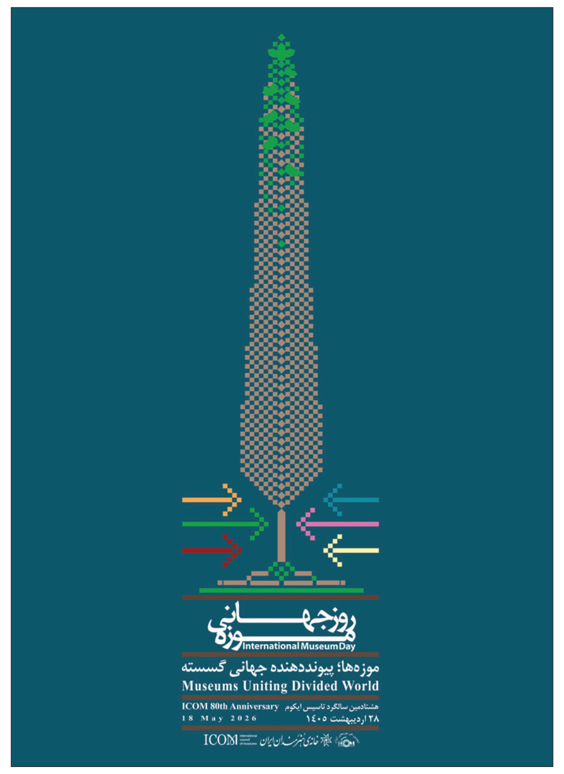

گزارش عملکرد فعالیت‌های انجمن ملی موزه‌های ایران در سال ۱۴۰۴

صلح و همزیستی، هدف موزه‌ها

مهدخت محیط‌طباطبایی: عملکرد انجمن موزه‌های ایران با توجه به فعالیت‌های ملی و بین‌المللی در بخش‌های آموزش، پژوهش و معرفی در قالب رویدادهای فرهنگی و با توجه به شرایط ناشی از آلودگی هوا و محدودیت استفاده از انرژی‌ها و مسائل مرتبط با آن انجام گرفت. مختصری از فعالیت‌های ممکن و انجام‌شده در سال گذشته به شرح ذیل گزارش می‌شود:

به دلیل تأخیر در اعلام شعار سال، به روند گذشته جلساتی برای توجیه شعار سال جهت مدیران و علاقه‌مندان به موزه‌ها انجام شد و پوستر روز جهانی موزه سال ۲۰۲۵ شورای بین‌المللی و بسته ارتباطی به فارسی ترجمه شد و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت. پس از تبیین شعار سال، فراخوان هفدهمین دوره جشنواره ملی آیین انتخاب موزه برتر را با تمرکز بر فعالیت موزه‌ها از دی‌ماه سال ۱۴۰۲ تا دی‌ماه ۱۴۰۳ در ۱۴ شاخص ارسال کرد که در جدول برنامه جشنواره مقرر شده بود نتایج حاصل طی مراسم روز جهانی موزه اعلام شود.

در فروردین‌ماه پروژه سرزورزوما که در سال قبل در جایزه ایکوم از طریق کمیته ملی موزه‌های ایران به‌طور رسمی معرفی و شرکت داده شده بود، از طرف مجریان پروژه، خانم‌ها اسماعیلی و امینی‌خشویی و همیار آقای علی پوزن که هر سه نفر از اعضای فعال ایکوم ایران هستند، برای علاقه‌مندان با مشارکت فرهنگسرای نیاوران به‌طور مبسوط معرفی شد.

به مناسبت روز جهانی بناها و محوطه‌های تاریخی، علاوه بر نشست ویژه دوشنبه‌های ایکوم در خانه‌موزه پروین، در ۲۶ فروردین با همکاری شرکت مدیریت منابع آب و گنجینه آب و... سومین نشست هم‌اندیشی و تجلیل از احیاگران بناهای تاریخ با محوریت آب در شرکت مذکور برگزار شد.

به مناسبت روز جهانی گرافیک، نشستی تحت عنوان موزه و گرافیک در خانه‌موزه پروین برگزار شد.

به مناسبت روز جهانی موزه و هفته بزرگداشت میراث فرهنگی، سلسله برنامه‌هایی با موضوع شعار سال در موزه‌های کشور انجام شد.

مراسم روز جهانی موزه در خانه هنرمندان هم‌زمان با نمایشگاه محیطی گزیده برنامه‌های سال ۱۴۰۳ انجمن برگزار شد. بخش اول مراسم با خیرمقدم رئیس خانه و سپس با پخش سخنان رئیس اتحادیه آسیا-اقیانوسیه شورای بین‌المللی و پیام سرپرست دفتر یونسکو در تهران آغاز و با سخنان معاون میراث فرهنگی وزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ادامه یافت.

دربخش دوم، ضمن تقدیر از بازنشستگان و یاد درگذشتگان، دبیر آیین موزه برتر گزارش هفدهمین دوره از جشنواره را ارائه و سپس نتایج آیین موزه برتر، حاصل از جلسات داوری در خانه‌موزه پروین اعتصامی، اعلام شد و برگزیدگان مورد تقدیر حضار قرار گرفتند و برنامه با اجرای خیمه‌شب‌بازی از طرف گروه آقای ستاری، مسئول موزه سیار خیمه‌شب‌بازی، در محوطه باز خانه پایان یافت.

درباره موضوع کودک و نوجوان، نشست سالانه فعالان حوزه کودک و نوجوان در مجموعه فرهنگی-تاریخی نیاوران تحت عنوان موزه، نوجوان و تغییر همراه با کارگاه آموزشی به مدرسی جناب آقای دکتر زین‌العابدین انجام شد.

در خانه‌موزه پروین اعتصامی، خوانش نمایش‌نامه خوشه پروین نوشته و به کارگردانی خانم دکتر جدیکار از طرف گروهی از هنرمندان علاقه‌مند به بانو پروین اعتصامی انجام شد.

در همکاری با موزه سینما، در ۳۰ اردیبهشت به مناسبت روز جهانی نشستی تحت عنوان موزه و سینما در دنیای پیش‌رو و چهارمین دوره برنامه «چشم هفتم در میراث» در ششم خرداد در سالن موزه برگزار شد که به اکران فیلم‌های کوتاه خبری با موضوع موزه و میراث فرهنگی در سال ۱۴۰۳ اختصاص یافت و نشست‌های مربوط به نمایش و نقد فیلم مرتبط با موضوع میراث و موزه و سینما و آموزش انجام شد.

دهمین نشست موزه و معلولان با همکاری انجمن معلولان پارس، تحت عنوان دسترسی‌پذیری و آموزش گردشگری در موزه، در موزه فرش برگزار شد.

به مناسبت بزرگداشت هفته میراث فرهنگی، هشتمین گردهمایی مجموعه‌داران در خانه اندیشمندان برگزار شد.

گروهی از اعضای هیئت اجرائی در نشست با موزه‌داران خصوصی شاهرود به بررسی و تبادل نظر درباره نقش و چالش‌های موزه‌های خصوصی پرداختند که در کنار نشست، نمایشگاه پوسترهای آیین‌های ایرانی نیز به نمایش گذاشته شد.

در زمینه کودک و نوجوان موارد ذیل درخور توجه است:

در همکاری با مؤسسه قصه و افسانه، جشنواره «دیو نو، دیو کهن» همراه با قصه‌گویی، نمایش عروسکی و کارگاه خلاقانه ساخت ماسک «دیوهای درون» در موزه سینما در نیمه دوم مهرماه به مدت یک هفته انجام شد. این برنامه، با استفاده از قصه و تخیل، مخاطب را با ارزش‌های فرهنگی افسانه‌های کهن ایرانی آشنا کرده و تجربه‌ای خلاق، عمیق و به‌یادماندنی را برای آنان فراهم کرد. این برنامه سپس در آبان در موزه دفینه به نمایش گذاشته شد. حسنی میهمانی دیوها را به مناسبت پایان دوره تخصصی رشد و خلاقیت در دنیای افسانه‌ها در فرهنگسرای نیاوران برگزار کرد. موزه مجازی بین‌المللی هنر کودک مراسم نهمین سالگرد فعالیت خود را با بزرگداشت استاد سودابه سالم در موزه موسیقی در شهریور برگزار کرد. در این برنامه، موضوع «موسیقی کودک‌محور» به‌عنوان زبانی جهانی و جادویی مطرح شد؛ موسیقی‌ای که کودک آن را خلق می‌کند و می‌سازد، گاه از دل یک نقاشی، تصویر یا مجسمه بیرون می‌آید و گاه به‌طور بداهه و خودانگیخته شکل می‌گیرد. کودک با استفاده از ابزارهای مختلف، از سازهای موسیقی گرفته تا هر وسیله‌ای که در دسترس دارد، دنیای صوتی منحصربه‌فرد خود را می‌آفریند. این رویداد به‌عنوان یک جشنواره صداها و نواهای کودکانه، بر آن است تا نشان دهد هنر کودکان محدود به خطوط، رنگ‌ها و حجم‌ها نیست، بلکه در هر ضربه، ریتم و آوایی است که خودشان خلق می‌کنند. این برنامه در دی‌ماه به مدت دو روز کارگاه کودک، موسیقی و خلاقیت را تحت عنوان ضرباهنگ در موزه موسیقی شبدیز بوشهر برگزار کرد.

در تداوم فعالیت‌های مشترک با کانون توسعه کتاب‌خوانی کودک، چهار کارگاه آموزشی با عنوان کتابخانه و کودک به صورت آنلاین برگزار شد.

در موضوع خروج اتباع افغان از کشور، به‌ویژه در زمینه کودکان آنان، با مشارکت موزه صلح در موزه مجازی بین‌المللی هنر کودک و مؤسسه یاریگران کودک پویا، چند نشست و برنامه انجام شد:

در همکاری با موزه مجازی بین‌المللی هنر کودک، در هشتم مرداد برنامه‌ای با موضوع در بحران‌ها چطور مراقب هم باشیم و تحت عنوان هم‌سایه، همراه با نمایشگاه کتاب مرتبط با موضوع برگزار شد.

با همکاری مؤسسه یاریگران کودکان کار پویا، نمایشگاه «رنگ‌های بی‌پناه» در گالری نشر ثالث برگزار شد.

در همکاری با موزه صلح، نشستی تحت عنوان رسم همسایگی برگزار شد.

خانم اصفهانی، از اعضای فعال انجمن، به مناسبت روز جهانی موزه در کاخ گلستان برنامه‌ای ویژه کودکان اتباع مشتمل بر کارگاه نقاشی و قصه‌گویی و... برگزار کرد و در آبان‌ماه به مناسبت روز جهانی کودک، در همکاری با موزه سینما، برنامه‌ای برای کودکان اتباع با نمایش فیلم کلاه‌قرمزی و پسرخاله، کارگاه‌های آموزشی نقاشی، قصه‌گویی و موسیقی انجام شد.

همچنین به مناسبت روز جهانی ناشنوایان نیز برنامه‌ای همراه با نمایش فیلم در موزه سینما برگزار شد.

یکی دیگر از برنامه‌های خاص انجمن، طراحی و اجرای سلسله پادکست‌ها تحت عنوان موزه‌ها به روایت مدیران موزه با توجه به شعار سال و برنامه‌هایی بود که در پیش‌رو دارند.

تاکنون پادکست ۲۰ موزه تهیه شده و ۱۶ موزه روی پلتفرم یونیوپ بارگذاری شده است.

در همکاری با کاخ گلستان، نمایشگاه و کارگاه آموزشی هنرمند ترک، مریم شاهین برگزار شد.

در همکاری با موزه تایپ، حدود ۱۰ نشست با موضوعات مختلف اجتماعی و کافه برگزار شد.

نشست‌های روز دوشنبه در زمینه‌های مختلف حقوق میراث فرهنگی، بافت‌های تاریخی کشور، توجیه شعار سال، ویژگی‌های برخی از موزه‌ها، میراث ناملموس، بحران جنگ و... ادامه یافت. صدمین برنامه با حضور شرکت‌کنندگان در آذرماه سال گذشته برگزار شد.

در همراهی با انجمن حقوقی دوستداران قانون‌مدار میراث فرهنگی، حدود سه نشست در خانه‌موزه پروین اعتصامی درباره موضوعات مرتبط با موزه و بحران‌های ایجادشده برگزار شد.

در همکاری با مجموعه فرهنگی-تاریخی سعدآباد، غارموزه وزیری و موزه زمان جشن‌های ایرانی (آبانگان، مهرگان، تیرگان، دیگان، یلدا، شهریورگان) با حضور علاقه‌مندان در موزه‌های مذکور برگزار شد.

برای مثال در همکاری با خانه اندیشمندان علوم انسانی و موزه زمان، نشستی تحت عنوان «از دی تا دی» با حضور و سخنرانی آقایان محیط‌طباطبایی، عبدالحسین مستکین، علیرضا حسن‌زاده، عباس قنبری‌عدیبی و طیبه عزت‌اللهی‌نژاد در سالن موزه برگزار شد.

در همکاری با مجموعه فرهنگی-تاریخی سعدآباد، مهرگان و آبانگان انجام شد و... .

انجمن در مشارکت و همکاری با موزه‌ها، نهادهای دولتی، خصوصی و انجمن‌های مردم‌نهاد در سال گذشته فعالیت‌هایی داشته است که در این زمره می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

در همکاری با مؤسسه طومار اندیشه، کانون فرهنگی-هنری دایا، بنیاد ایران‌شناسی چهارمحال‌وبختیاری، انجمن ترویج زبان و ادب فارسی، مؤسسه فرهنگی-هنری آوای نصر ایرانیان و مؤسسه انسان‌شناسی ایرانی، هم‌زمان با افتتاح نمایشگاه رشت، نشستی تحت عنوان رشت شهر باران و خاطره را در موزه دفینه برگزار کرد.

با همکاری موزه تمبر طلا و نقره، بزرگداشت جهان پهلوان تختی را با آیین رونمایی از تمبر طلا و نقره او در خانه هنرمندان برگزار کرد.

پس از گذشت دو سال و برگزاری چندین جلسه هم‌اندیشی، در مجمع عمومی ۲۵ شهریور در موزه سینما، آیین‌نامه داخلی کمیته ملی موزه‌های ایران مصوب و مقرر شد برای تعیین هیئت اجرائی آن انتخابات برگزار شود تا فعالیت در قالب ایکوم در سطح بین‌الملل با عنوان کمیته ملی موزه‌های ایران برگزار شود و در انتخابات ۹ آذرماه، در موزه سینما هفت نفر با اکثریت آرا انتخاب شدند. خانم‌ها شجاعی‌کاوه، هوشمندوزیری، حمیدی‌کجوری، منیر خلقی، سحر تفرشی، سوسن نیک‌ذات و آقای زارعی به‌عنوان هیئت اجرائی و خانم شاهمرادیان به‌عنوان بازرس انتخاب شدند و هم‌زمان جلسه مجمع عمومی به اتفاق آرا تصویب کرد که آقای محیط‌طباطبایی به‌عنوان رئیس سابق کمیته ملی (Ex-President) در هیئت اجرائی دوره‌های بعد بدون حق رأی شرکت کرده و نظر مشورتی ارائه دهند. در اولین جلسه هیئت اجرائی، خانم دکتر خلقی به‌عنوان رئیس و خانم تفرشی به‌عنوان نایب‌رئیس به اتفاق آرای هیئت اجرائی با نظارت بازرس انتخاب شدند.

در همکاری با خانه اندیشمندان علوم انسانی، در قالب چهارشنبه‌های ایکوم با موضوع موزه و میراث فرهنگی نشست و همچنین با گروه گردشگری خانه، کارگاه آموزشی تهران‌شناسی تحت عناوین «از میدان فردوسی تا میدان توپخانه»، «لاله‌زار» و «نی‌آوران» برگزار شد و در همکاری با انجمن فرهنگی میراث و معماری در موضوع هویت شهری و با جامعه مهندسین مشاور ایران نیز در حوزه تاریخ معماری معاصر نشست‌های تخصصی برگزار شد که با از دست دادن فضای خانه اندیشمندان در نیمه دوم سال، تداوم نشست‌ها در موزه هنرهای معاصر انجام شد.

در همکاری با موزه پردیسان و انجمن معلولان پارس، نشست «موزه‌های تاریخ طبیعی زمینه همسویی طبیعت و توسعه پایدار» برگزار شد.

در روز اردبیل با همکاری نهادهای دولتی و خصوصی در اردبیل، نشست شب‌گردی بافت تاریخی-فرهنگی را در مجموعه شیخ‌صفی برگزار کرد و در تداوم آن، در زمینه موزه تاریخ علم، دانشگاه محقق‌اردبیلی نشست از مجموعه‌داری تا موزه‌داری را برگزار کرد.

در همکاری با پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری شکوه ایران‌زمین و با همکاری بنیاد ایران‌شناسی و کتابخانه جمهوری اسلامی، نشست حفاری‌های غیرمجاز: بلای جان آثار و محوطه‌های تاریخی برگزار شد.

یادداشت

بازخوانی نقش موزه‌ها به‌مثابه پیونددهنده جغرافیای گسسته

محمدابراهیم زارعی
رئیس پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تحولات بنیادین در ماموریت‌های موزه‌ای، از «گنجه‌هایی تماشایی» در گذشته تا «پایگاه‌های کنشگری اجتماعی» در عصر حاضر، نشان‌دهنده پویایی نهادی است که ریشه در حفاظت و صیانت از حافظه جمعی بشری دارد. در آستانه سال ۲۰۲۶ و با تمرکز بر شعار ایکوم (ICOM) تحت عنوان «موزه‌ها پیونددهنده جهانی گسسته»، بازخوانی نقش آموزش و پژوهش نه به‌عنوان دو فعالیت جنبی، بلکه به‌مثابه پایه‌های اصلی پیونددهندگی موزه‌ها در دنیای چندپاره امروز، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. جهانی که با گسست‌های فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی روبه‌رو است، بیش از هر زمان دیگری به «نقطه اتکایی» قابل اعتماد نیاز دارد که فراتر از مرزهای رایج، پیوندهای پایدار انسانی را بازتولید کند.

از منظر تاریخ‌نگاری، نخستین نطفه‌های شکل‌گیری موزه بر پایه «جمع‌آوری اشیا و به‌اصطلاح عتیقات» بنا شد. در آن دوران، موزه فضایی ایستا برای انباشت مادی گذشته بود، اما دیری نپایید که با طی دورانی پرفرازونشیب، موزه به سمتی سوق داده شد که نقش مهمی در امر آموزش و پژوهش در ابعاد و صورت‌های مختلف بر عهده گرفت. امروزه، حفاظت و نگهداری از اشیا و آثار مربوط به فرهنگ و تمدن‌های گذشته، تنها وظیفه‌ای مختص موزه‌داران نیست، بلکه کنشی است در راستای پیونددادن تکه‌های پراکنده هویت بشری. آن‌گاه که از «جهانی گسسته» سخن می‌گوییم، به معنای جهانی است که در آن روایت‌های مشترک آسیب دیده‌اند. دراین‌میان موزه‌ها با صیانت از آثار، درواقع از «خسارت‌های مشترک انسانی» حفاظت و صیانت می‌کنند.

نقش موزه‌ها در جوامع معاصر، فراتر از نمایش صرف آثار، در ظرفیت‌های آموزشی و پژوهشی آنها نهفته است. آموزش و پژوهش در موزه، اگرچه در بدو امر و به لحاظ سنتی غیرمستقیم به نظر می‌رسد، اما دقیقا همین ویژگی است که آن را به ابزاری قدرتمند برای پیونددهی تبدیل می‌کند. در جهانی که دیوارهای بلند سوءتفاهمات سیاسی و گسست‌های اجتماعی و فرهنگی میان جوامع فاصله انداخته‌اند، آموزش غیرمستقیم موزه‌ای از طریق «دیدار و بازدید»، فضایی برای تجربه مشترک زیبایی‌شناسی و تاریخ فراهم می‌آورد. این شیوه از یادگیری، به‌تدریج از سطح یک تجربه ساده تصویری به سطحی از «ادراک عمیق فرهنگی» ارتقا یافته است. موزه‌ها امروزه با به‌کارگیری شیوه‌های نوین پژوهشی-آموزشی و بهره‌گیری از امکانات فناورانه، به مکان‌هایی تبدیل شده‌اند که در آن، مخاطب نه یک ناظر منفعل، بلکه مشارکت‌کننده‌ای فعال در فرایند کشف معناست.

زمانی که موزه به‌عنوان یک مکان آموزشی قلمداد می‌شود، فرایند یادگیری از قالب‌های خشک رسمی خارج و به یک دیالوگ بین‌فرهنگی بدل می‌شود. اینجاست که پیوند میان انسان‌ها در جهانی گسسته آغاز می‌شود. حضور آگاهانه مراجعان و مشارکت متقابل آنها در درک مفاهیم تاریخی، باعث می‌شود که موزه از مخزن اشیا به فضایی عمومی و پویا تبدیل شود. درواقع، هر اثر موزه‌ای پیامی از یک دوره یا فرهنگ دیگر است که وقتی در معرض دید بازدیدکننده‌ای از فرهنگی متفاوت قرار می‌گیرد، پلی بر روی گسل‌های زمانی و مکانی ایجاد می‌کند. این پدیده، همان جوهره اصلی شعار ۲۰۲۶ ایکوم است؛ جایی که آموزش، راه را برای همدلی و درک متقابل هموار می‌کند.

تلاش برای پویایی موزه‌ها در قرن بیست‌ویکم، بدون درنظرگرفتن پژوهش به‌مثابه جوهر دانایی این نهاد، تلاشی ناکام خواهد بود. اگر آموزش را ویترین پیونددهنده موزه با توده‌های مردم بدانیم، پژوهش بی‌شک زیربنای علمی و ستون فقراتی است که این پیوند را در برابر تندباد‌های گسست اطلاعاتی و تاریخ‌نگاری‌های جعلی یا گزینشی محافظت می‌کند. موزه‌ها با در اختیار داشتن آثار ارزشمند از دوران پیش از تاریخ تا دوران معاصر، منحصربه‌فردترین بانک داده‌های مادی بشریت را در اختیار دارند. این توالی کرونولوژیک آثار، خودبه‌خود گسست‌های زمانی را از میان برمی‌دارد و روایتی پیوسته از تطور انسان ارائه می‌دهد.

در پرتو شعار ایکوم ۲۰۲۶، امر پژوهش در موزه فراتر از یک فعالیت آکادمیک، به یک کنش عمل‌گرایانه بدل می‌شود. وقتی موزه‌ها آثار خود را مستندسازی می‌کنند، درواقع نخستین و حیاتی‌ترین گام در امر پژوهش را برمی‌دارند. فرایند مستندنگاری آثار موزه‌ای، تنها یک بوروکراسی اداری نیست، بلکه تولید شناسنامه هویتی اشیایی است که ممکن بود در غبار گسست‌های تاریخی گم شوند. ثبت و طبقه‌بندی دقیق این آثار، منجر به تولید مدارکی می‌شود که پژوهشگران عرصه‌های مختلف را به سوی خود جذب می‌کند. در جهانی که هویت‌ها به دلیل جابه‌جایی‌های اجباری، جنگ‌ها و فروپاشی‌های اجتماعی در حال تکه‌تکه‌شدن هستند، این مدارک متقن هستند که به‌عنوان تنها مرجع معتبر، امکان بازخوانی حقیقت را فراهم می‌آورند.

پژوهش در موزه، فرایندی است که شیء را به سند تبدیل می‌کند. این تبدیل ماهوی، نقطه تلاقی موزه با جهان گسسته است. بسیاری از موزه‌های معتبر دنیا امروزه در این مسیر، مدعی تولید محتوای یگانه هستند؛ به این معنا که این موزه‌ها صرفا مصرف‌کننده دستاوردهای دانشگاهی نیستند، بلکه خود به منبع و مرجع تولید دانش تبدیل شده‌اند. در کشور ما نیز ظرفیت‌های منحصربه‌فردی در مؤسسات موزه‌ای نهفته است که می‌توان با بهره‌گیری از رویکردهای بین‌رشته‌ای گام‌های مؤثری در راستای تولید علم و حل بحران‌های هویتی برداشت. اهمیت این موضوع در آنجاست که نتایج این پژوهش‌ها، به طور مستقیم بر کیفیت آموزش موزه‌ای اثر گذاشته و محتوای بصری را به محتوای فکری عمیق پیوند می‌زند.

باید به این نکته مهم توجه داشت که اعتبار موزه نزد مخاطبان معاصر، رابطه‌ای مستقیم و معنادار با غنای پژوهشی آن دارد. در عصر انفجار اطلاعات، مخاطب هوشمند به دنبال منابعی است که اصالت و دقت علمی آنها تضمین شده باشد. توجه به پژوهش در این حوزه، نه‌تنها تراز علمی موزه را ارتقا می‌دهد، بلکه اعتماد عمومی را به‌عنوان نگهبانان حقیقی موزه‌ها جلب می‌کند. زمانی که مخاطب درمی‌یابد که هر شیء به نمایش درآمده، محصول فرایندی پیچیده از ثبت، ضبط، تحلیل و تفسیر علمی است، پیوند او با نهاد موزه از یک وابستگی عاطفی به پذیرشی آگاهانه، تغییر می‌یابد. این اعتبار، همان چسب قدرتمندی است که در جهانی گسسته، افراد را به ریشه‌های مشترک تمدنی‌شان پیوند می‌دهد.

افق‌های تازه‌ای که موزه‌ها در دهه اخیر گشوده‌اند، عبور آگاهانه از نقش سنتی حافظ میراث به سمت ایفای نقش فعالانه در پیوند گسل‌های اجتماعی و فرهنگی است. شعار ایکوم ۲۰۲۶، دقیقا بر همین ظرفیت متمرکز است، تبدیل موزه به یک فضای میانجی که بتواند در زمینه آموزش و پژوهش، گسست‌های ناشی از اختلافات فرهنگی، مهاجرت‌های گسترده، جنگ‌ها، بحران‌های اقلیمی و حتی شکاف‌های نسلی را کاهش دهد. این نقش جدید، نه خیال‌پردازی آرمان‌گرایانه، بلکه روندی واقعی و قابل مشاهده در عملکرد بسیاری از موزه‌هاست.

متن کامل یادداشت را در وب‌سایت شرق بخوانید

برای موزه‌ها، پیونددهنده گسست‌ها

منیر خلقی
رئیس کمیته ملی موزه‌های ایران

در آستانه هشتادمین سالگرد تأسیس شورای بین‌المللی موزه‌ها (ایکوم)، این نهاد برای سال ۲۰۲۶ شعار «موزه‌ها پیونددهنده جهانی گسسته» را برگزیده است. اندکی پس از اعلام این شعار، درحالی‌که کمیته ملی موزه‌های ایران درصدد برنامه‌ریزی برای تحقق آرمان‌ها و ایفای تعهدات شبکه‌ای خود در چارچوب آن و قطع‌نامه‌های مصوب برای سه سال پیش‌رو بود، جنگ تحمیلی سوم به وقوع پیوست؛ جنگی که اینک یکی از جدی‌ترین گسست‌ها و ناپایداری‌های جهانی به شمار می‌آید.

به این ترتیب، امسال روز جهانی موزه را اعضای شورای بین‌المللی موزه‌ها و کمیته ملی موزه‌های ایران در حالی گردهم خواهند آمد که بنا بر گزارش‌های منتشرشده از طرف وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، در فهرست ۱۴۹ اثر تاریخی-فرهنگی آسیب‌دیده در جریان جنگ، نام ۵۴ موزه به چشم می‌خورد و این یکی از عینی‌ترین گسست‌هایی است که موزه‌ها با آن مواجه شده و درصدد پیوند آن خواهند بود.

توجه ریاست شورای بین‌المللی موزه‌ها به آثار این جنگ به‌عنوان یک بحران در بسیج کمیته‌های بین‌المللی و اعلام آمادگی برای صیانت از میراث فرهنگی ایران، بی‌تردید ادله‌ای بر باور و اراده ایکوم بر تحقق شعار امسال است؛ زیرا این شورا به دور از هرگونه موضع‌گیری سیاسی و در قامت یک نهاد تخصصی رفتار کرد و اثبات کرد که موزه‌ها را بدون مرز و یک شبکه می‌انگارد و عزم بر ایجاد پیوند میان جهان، فرهنگ‌ها و نسل‌ها دارد.

موزه‌داران و موزه‌های ایران در سالی که گذشت، روزهای سختی را از سر گذراندند و مشق آماده‌سازی اضطراری و ارتقای تاب‌آوری داشتند، درحالی‌که با جان و دل از گنجینه‌ها و میراث مشترک بشری حفاظت و پاسداری کردند. از این‌رو کمیته ملی موزه‌های ایران (ایکوم ایران) در کنار موزه‌ها و موزه‌داران ایران خواهد بود و امید دارد تا سایر دست‌اندرکاران نیز با درک اهمیت همکاری و مسئولیت مشترک همه آحاد برای حفاظت از موزه‌ها به‌عنوان بخش مهمی از میراث فرهنگی کشور، در راستای استفاده بهینه از فرصت‌های پیش‌رو همگام و حامی باشند.

حفاظت در جنگ

با توجه به آغاز جنگ تحمیلی و لزوم حفاظت و صیانت همه‌جانبه از گونه‌های جانوری، زیستگاه‌های طبیعی و ذخایر ارزشمند زیستی، به قید فوریت اقدامات پیشگیرانه و کنترلی لازم در دستور کار قرار گرفت. در این راستا، بر انجام پایش‌های مستمر و هدفمند در موزه‌ها و مناطق تحت مدیریت، افزایش سطح آمادگی نیروهای یگان حفاظت و تشدید نظارت‌های میدانی تأکید ویژه به عمل آمد.

همچنین با توجه به احتمال بروز خسارات ناشی از پرتابه‌های جنگی دشمن و ضرورت صیانت از سرمایه‌های علمی و آموزشی موجود، موضوع حفاظت فیزیکی و ایمن‌سازی موزه‌های تاریخ طبیعی به‌طور ویژه مورد توجه قرار گرفت. در همین زمینه، ضمن ارسال مکاتبات رسمی به واحدهای ذی‌ربط و هماهنگی‌های مستمر با مسئولان مربوطه، الزامات لازم درباره رعایت نکات ایمنی و امنیتی، تقویت تدابیر حفاظتی، پیش‌بینی تمهیدات اضطراری در شرایط بحران و مراقبت ویژه از نمونه‌های موجود در موزه‌ها ابلاغ شد.

علاوه بر این، بر مستندسازی دقیق همه اقدامات انجام‌شده، تهیه گزارش‌های مرحله‌ای، ثبت وضعیت موجود و انعکاس به‌موقع موارد احتمالی به مراجع ذی‌صلاح به منظور پیگیری‌های بعدی تأکید شد تا در صورت بروز هرگونه خسارت یا تهدید، امکان اقدام قانونی و جبرانی فراهم باشد.

برخی اقدامات صورت‌گرفته در زمان جنگ به قرار ذیل است:

۱- تشکیل جلسه و تعیین کارگروه بحران در سازمان برای مدیریت و راهبری چالش‌های احتمالی

۲- بازدید و سرکشی منظم روزانه از موزه‌ها و مناطق تحت مدیریت

۳- الزام واحدهای تابعه برای نصب نشان سپر آبی

۴- جلوگیری از ورود افراد و ساکنان محلی به مناطق حساس

۵- جلوگیری از ورود دامداران به مناطق کوهستانی در حواشی مناطق نظامی

۶- اعلام آمادگی لازم برای مقابله با احتمال هرگونه آتش‌سوزی در منطقه و گزارش سریع به ستاد

۷- روشن‌نکردن آتش در هنگام گشت‌ها و سرکشی‌های شبانه به مناطق

۸- تجمع‌نکردن همکاران در گشت و کنترل‌ها و پاسگاه‌ها

۹-برآورد خسارات وارده بر گونه‌های جانوری و زیستگاه‌های متأثر از جنگ

۱۰- انتقال نمونه‌های قابل حمل به مخازن علمی و ایمن‌سازی نمونه‌های غیرقابل حمل.

موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران

نوید صالح‌وند
مدیر موزه آبگینه و سفالینه‌ها

فیلمواره چشم هفتم

معلولان و موزه

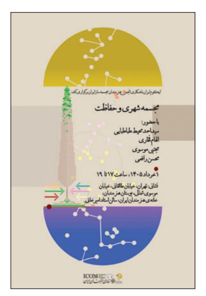

مجسمه‌های شهری و حفاظت

موزه‌های خصوصی و ایکوم

آسیب به اثر جهانی تهران در جنگ رمضان